

Постановка проблеми. Існування динамічних соціально-економічних систем підпорядковане певним закономірностям, однією з яких є можливість здійснення цілеспрямованих перетворень з метою покращення їх стану. Такими перетвореннями, спрямованими на поліпшення функціонування окремих компонент моделі економіки країни та її регіонів, можна вважати економічні реформи. В Україні було декілька етапів економічних реформ, які відрізнялися різною глибиною та результатами трансформаційних процесів. Але на всіх етапах було допущено ряд стратегічних помилок, які не дозволили сформувати умов для саморозвитку та фінансової самодостатності регіонів України. У 2014 р. розпочався новий етап реформ метою якого є створення засад для прискорення соціально-економічного розвитку країни та її регіонів а також адаптації моделі економіки країни до вимог євроінтеграції. Актуальними проблемами сьогодення в досягненні національної конкурентоспроможності є зміцнення рівня соціально-економічного розвитку регіонів, серед яких особливої уваги заслуговує досягнення їх фінансової самодостатності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми удосконалення методології теорії реформ досліджені в роботах В. Полтеровича [14], Дж. Стігліца [16]. Узагальнення зарубіжного досвіду здійснення ринкових реформ та оцінка їх результативності представлена в працях Р. Герасимової [4], М. Лазарчука [12]. Окремі аспекти проведення економічних реформ в галузях господарства країни висвітлені в роботах К. Бліщук [1], О. Гурнак [7], А. Колодія [11], О. Петриненко [13]. Проблеми регіонального розвитку в контексті реалізації реформ висвітила В. Томарева-Патлахова [17]. Слід відзначити новостворені інтернет-платформи, де відбуваються презентації та обговорення реформаторських проектів [6]. Питанням фінансового забезпечення розвитку регіонів значна увага приділяється в працях І. Вахович [2], Г. Возняк [3], З. Герасимчука [5], О. Шевченко [19], Т. Уманець [18] тощо.

Невирішені частини проблеми. Соціально-економічні показники розвитку регіонів України свідчать про наявність низки проблем: нераціональне перерозподіл функцій управління між центральними і регіональними органами влади; недостатність фінансового забезпечення делегованих функцій і низька якість послуг, які надаються на місцевому рівні; відсутність достатньої прозорості розподілу міжбюджетних трансфертів, корупційні чинники; недостатність контролю на місцях за використанням бюджетних коштів; відсутність ефективних механізмів стимулювання саморозвитку регіонів на основі фінансової самодостатності.

Не зважаючи на велику кількість публікацій, невирішеними залишаються проблеми обґрунтування концепції економічних реформ, спрямованих на формування фінансової самодостатності регіонів країни. З цієї точки зору потребує розробки підхід до оцінки впливу факторів на результуючий показник економічного розвитку регіонів з метою формування перспективних напрямів реформ, що дозволять підвищити рівень фінансової самодостатності регіонів.

Метою дослідження є обґрунтування методичного підходу до впливу структурної динаміки регіонального розвитку на формування умов для сталого соціально-економічного розвитку на самодостатній основі, спрямованого на виявлення проблемних регіонів, які знижують ефективність функціонування національної економічної системи та мають слабкий потенціал саморозвитку.

Основні результати дослідження. Самодостатність регіонального розвитку відображає спроможність регіону ефективно використовувати свій стратегічний потенціал, здатність обходитися власними можливостями, що має значущість в умовах дефіциту бюджетних коштів та дає можливість регіону зменшити, а можливо й зовсім відмовитися від значної долі міжбюджетних трансфертів.

Як зазначають Т. Уманець та Л. Шаталова «регіональна політика повинна розглядатись як усвідомлена діяльність органів влади, що

спрямована на забезпечення його економічної самодостатності за рахунок підвищення ефективності використання ресурсної бази територій ... подолання територіальних диспропорцій» [18].

Фінансова самодостатність передбачає можливість вирішення фінансових питань громади за рахунок ефективного використання наявних фінансових ресурсів: формування та використання коштів місцевих бюджетів, формування підприємств комунальної власності, залучення додаткових фінансових ресурсів [19].

Напрямами реформ в межах забезпечення фінансової самодостатності регіонів України лежать в площині реформування податково-бюджетних відносин між центром і регіонами: фінансове забезпечення делегованих функцій, децентралізація фінансових ресурсів, поступовий перехід на принципи фіскального федералізму, стимулювання пріоритетних напрямків на регіональному рівні, мінімізації нераціональних фінансових потоків між бюджетами різних рівнів, збільшення питомої ваги податкових надходжень при відповідному зниженні частки трансфертів, перенесення акцентів у формуванні дохідної частини бюджету із закріплених податків на місцеві, розмір і структура міжбюджетних трансфертів повинні базуватися на рівні соціально-економічного розвитку регіонів.

Обґрунтування стратегії економічних реформ, спрямованих на формування фінансової самодостатності регіонів, має базуватися на нових теоретико-методологічних підходах до оцінки впливу реформ на структурні зрушення в економіці. В світовій науковій літературі питання структурних зрушень в національних економіках розглядалися в рамках теорій динамічної рівноваги; кейнсіанських та неокласичних теорій економічного зростання; теорій циклічного розвитку економіки; неінституціональних теорій.

Разом з тим, як свідчить практика економічних реформ в Україні, проблеми комплексної оцінки впливу економічних реформ на процеси структурної перебудови національної економіки та економіки регіонів ускладнюється уповільненням нарощування її виробничого потенціалу під

впливом зовнішніх чинників та зниженням фінансової самодостатності регіонів.

Отже, доцільно передбачати такі економічні реформи, що призведуть до підвищення рівня сумісності та спряженості траєкторій динаміки галузевих структур економіки країни та її регіонів із загальносвітовими траєкторіями (рис. 1).

Форсайт-прогнози розвитку світової економіки свідчать про неухильне зростання питомої ваги високотехнологічних галузей, які спеціалізуються на виробництві товарів та послуг з високим рівнем доданої вартості. Наукові дослідження структурних зрушень, що вже відбулися під вплив реформ, проведених у трансформаційному періоді в Україні, показали, що структурна динаміка моделей економік країни та окремих її регіонів не відповідає траєкторіям структурної динаміки розвитку світової економіки.

Рис. 1. Схема забезпечення сумісності стратегічних програм структурної перебудови та економічних реформ, спрямованих на формування фінансової самодостатності регіонів України (авторська розробка)

Реформи трансформаційного періоду започаткували зміни трендів структурної динаміки моделі економіки України в таких аспектах:

- інституціональному (роздержавлення, зміна форм власності та організаційно-правових форм господарювання),
- масштабному (формування секторів малого, середнього, великого бізнесу),
- галузевому (розвиток або деградація окремих видів економічної діяльності),

- регіональному (конвергенція або дивергенція соціально-економічного розвитку регіонів, посилення впливу факторів формування депресивних територій).

Феномен змін траєкторій структурної динаміки моделі економіки України ідентифікується на основі дослідження динаміки показників, що характеризують питому вагу окремих регіонів та виробництв, а також сукупностей суб'єктів господарювання, об'єднаних за ознаками: форми власності, масштаби господарської діяльності в загальних обсягах ВВП країни, виробленої продукції, чисельності зайнятих, інвестицій.

Розглядаючи структурну стратегію і політику довгострокового розвитку економіки України та її регіонів, слід враховувати точку зору провідних вчених, які вважають, що технологічна відсталість України від розвинених країн світу призводить до політичної та економічної залежності, які будуть тільки посилюватися через нееквівалентний зовнішньоторговельний обмін [9].

Таким чином, підвищення ефективності процесів реформування економічної моделі України та її регіонів з метою подолання технологічної відсталості вимагає таких умов:

- дотримання принципів спряженості науково обґрунтованих стратегічних програм структурної перебудови і програми економічних реформ;

- моніторинг структурної динаміки і своєчасне виявлення негативних тенденцій структурної динаміки, а також їх попередження шляхом внесення корективів у програму реформ.

Виконання наведених умов потребує розробки методичного підходу щодо оцінки впливу нерівномірної структурної динаміки співвідношень якісних і кількісних показників розвитку соціально-економічних систем регіонального й національного рівнів на кінцеві результати їх функціонування. Проведені дослідження показали, що важливо не тільки оцінити кінцеві результати реалізації економічних реформ, а й виявити

закономірності внутрішньої взаємодії різних факторів, що впливають на формування кількісних оцінок цього результату. Такий підхід має забезпечити ідентифікацію відмінностей трендів структурної динаміки та факторів, що на неї впливають на регіональному та національному рівнях. Використовувати таку інформацію доцільно на стадії розробки альтернативних програм реформ та структурної перебудови; в процесі моніторингу реалізації реформ, коли необхідно визначити напрями корегування програм з метою забезпечення ефективного розвитку України та її регіонів.

В основу розробленого методичного підходу покладено такі основні принципи:

1. Принцип цілісності соціально-економічної системи України та її регіонів, що складаються з множини елементів, які знаходяться у відносинах й взаємозв'язках один з одним. Реформи, забезпечуючи зміни, що відбуваються в елементах системи, формують тренди структурної динаміки соціально-економічної системи. Отже, реформи, що генерують зміни в соціально-економічній системі, слід розглядати як феномен трендоутворення структурної динаміки розвитку цієї системи.

2. Принцип ієрархічності соціально-економічної системи України, який дозволяє кожен елемент системи більш широкого масштабу розглядати в якості системи нижчого рівня. За цим принципом у соціально-економічній системі України за галузево-територіальними органами виділено чотири рівня ієрархії. Базовим елементом виступають підприємства, на рівні яких, в ході реалізації реформ, відбуваються первинні зміни в елементах, відносинах та взаємозв'язках системи. Ці зміни в комплексі мають призвести до змін трендів структурної динаміки в економіці регіону країни.

На рівні кожного регіону країни на основі базових елементів, що здійснюють різні види економічної діяльності, формуються певні соціально-економічні підсистеми за базовими ознаками – вид економічної діяльності та місце розташування (реєстрації).

3. Принцип зумовленості формування трендів структурної динаміки економіки країни та її регіонів поведінкою її регіонально-галузевих підсистем та особливостями відносин між ними. Узагальнення досвіду реформування економіки країн Східної Європи показало, що реформи з децентралізації управління, передача на рівень регіонів частини повноважень й посилення самодостатності дозволяє сформувати позитивні зміни траєкторій структурної динаміки. Г. Возняк в якості переваг бюджетної децентралізації виділяє «забезпечення фінансової самодостатності органів місцевого самоврядування в прийнятті рішень» [3].

4. Принцип спеціалізації моделі аналізу трендів структурної динаміки економіки України та її регіонів. Складність аналізу моделі економіки України та її регіонів обумовлює необхідність застосування комплексу моделей для аналізу впливу реформ на формування трендів структурної динаміки. Кожна з цих моделей може описати лише окремі аспекти структурної перебудови економіки регіонів та країни в цілому, тому для аналізу трендів структурної динаміки соціально-економічного розвитку України та її регіонів доцільно використовувати комплекс моделей. Кінцевий результат реалізації реформ на регіональному рівні відображається змінами ВРП. Ці зміни формуються під впливом багатьох факторів. Проведені дослідження показали, що адекватну оцінку впливу факторів на результуючий показник соціально-економічного розвитку систем з внутрішньою структурою дають методи факторного індексного аналізу [8, 9].

Суб'єктивні чинники гальмування структурної перебудови і, як наслідок, закріплення технологічної відсталості на рівні регіонів й країни в цілому, як правило, генерувалися в ході реалізації економічних реформ, що здійснювалися протягом трансформаційного періоду без попереднього затвердження науково обґрунтованих стратегій та програм реформ діючої економічної моделі.

Використання методу факторного індексного аналізу потребує попередньої розробки багатфакторної мультиплікативної моделі, що

відображає наявність детермінованих функціональних залежностей між результируючим показником та факторами впливу на його зміни в системах зі складною внутрішньою структурою. Відповідно до наведених вище принципів, економіка України та її регіонів належить до систем такого типу.

Багатофакторна мультиплікативна модель в загальному вигляді являє собою добуток факторів, які відібрано для дослідження:

$$Y = \prod_{j=1}^k x_j, \quad (1)$$

де Y – результируючий показник реалізації реформи на рівні регіонів (ВРП);

x_j – фактор, що здійснюють вплив на кінцеві результати реалізації реформи, ($j=1 \dots k$).

Розрахунок впливу змін кожного з факторів на зміни результируючого показника здійснюється з урахуванням їх значень за звітній та базовий періоди.

Таким чином, завдання побудови моделей оцінки впливу реформи на структурну динаміку економіки України та її регіонів полягає в наступному:

- на базі наявної статистичної інформації виявити зміни результируючого показника, що формуються під впливом досліджуваних факторів за кожним регіоном окремо та системою регіонів в цілому;

- визначити вплив цих змін за кожним окремим регіоном країни, а в межах регіону – за видами економічної діяльності;

- ідентифікувати регіони, а також галузі (види економічної діяльності), динаміка розвитку яких стримувала покращення результируючого показника в цілому по країні та гальмували позитивні структурні зрушення в процесі реалізації реформ;

- оцінити міжрегіональні та міжгалузеві (за видами економічної діяльності в межах кожного окремого регіону) структурні зрушення та визначити їх вплив на структурну динаміку економіки України.

Виходячи з поставлених завдань в процесі проведених досліджень була розроблена наступна мультиплікативна модель:

$$ВРП_i = \frac{ВРП_i}{Інв_i} * \frac{Інв_i}{Ч_{з_i}} * Ч_{з_i}, \quad (2)$$

де $ВРП_i$ – валовий регіональний продукт і-го регіону, млн. грн.;

$Інв_i$ – капітальні інвестиції (до 2010 р. – інвестиції в основний капітал), млн. грн.;

$Ч_{з_i}$ – чисельність зайнятих в економіці і-го регіону, тис. ос.

Фактор 1 моделі - $\frac{ВРП_i}{Інв_i}$ визначає співвідношення між ВРП і капітальними інвестиціями в економіку регіону та характеризує вагомість кожної грошової одиниці, інвестованої в розвиток економіки регіону з точки зору нарощування ВРП.

Фактор 2 моделі - $\frac{Інв_i}{Ч_{з_i}}$ оцінює обсяг інвестицій, що припадає на кожну зайняту в економіці регіону особу, тобто характеризує інвестиційну активність регіону. Позитивні впливи цього фактору на ВРП також мають відбуватися внаслідок реформування економіки України та її регіонів.

Фактор 3 моделі - $Ч_{з_i}$ представляє чисельність осіб, зайнятих в економіці регіону і характеризує, з одного боку, його трудовий потенціал (наявність робочої сили), а з другого – кількість робочих місць у регіоні, від якої залежить рівень безробіття. Очевидно, що створення нових й збереження функціонуючих робочих місць, нарощування трудового потенціалу регіонів, поліпшення його якості є одним з ключових завдань реформування економіки країни.

Вибір даних факторів обумовлений їх безпосереднім впливом на формування потенціалу саморозвитку регіонів України на основі їх фінансової самодостатності. Так, раціональне використання стратегічного потенціалу регіону на основі формування конкурентних переваг сприяє

залученню інвестицій, що пов'язані зі зміцненням самодостатності. Належна якість природних, трудових ресурсів, розвинений інноваційний потенціал, інфраструктура, відкритість влади, ефективність державної влади та ін. створюють умови для залучення інвестицій, які, в свою чергу, сприяють зміцненню самодостатності регіонального розвитку.

Стимулювання самодостатності розвитку регіонів потребує спрямування державної політики регіонального розвитку на забезпечення регіону висококваліфікованими кадрами; розвитку інтелектуального капіталу; налагодження конструктивного співробітництва між навчальними закладами, науково-дослідними установами і підприємствами регіонів; стимулювання розвитку соціального партнерства; підвищення рівня інноваційної та інвестиційної спроможності регіонів; формування сприятливого інвестиційного клімату; проведення реформ дерегулювання економіки; розвиток приватно-державного партнерства тощо.

В процесі реалізації реформ особливості структурної динаміки соціально-економічного розвитку кожного регіону України вносять певну складову в формування синергетичного ефекту міжрегіональних структурних зрушень. Визначення вагомості цих складових має суттєве практичне значення для формування стратегії реалізації реформ в Україні. Оцінювання внеску кожного регіону країни в формування розбіжностей між системними та сумарними змінами ВРП, визначення чинників, що породжують ці розбіжності, дозволить попередити можливі негативні наслідки реалізації реформ ще на етапі розробки їх стратегії.

Розрахунки за моделлю (2) дозволили отримати такі результати (табл. 1).

Таким чином, у 2010-2013 рр. динаміка фактору 1 – співвідношення між ВРП та інвестиціями - негативно впливала на зміни ВРП у 12 регіонах країни (44,4% від загальної кількості). Найбільш вагомий негативний вплив динаміки співвідношення між ВРП та інвестиціями мав місце у в 2010-2013 рр. у Донецькій, Луганській, Київській областях та АР Крим.

Вплив динаміки фактору 2, що характеризує інвестиційну активність регіонів України, на зміни ВРП у 2010-2013 рр. можна охарактеризувати в цілому як позитивний.

Таблиця 1. **Модель впливу факторів на приріст ВРП у 2010-2013 рр.**

(розраховано на основі статистичних даних [15])

Регіон	Δ ВРП, млн. грн.	Зміни ВРП			Перевірка розрахунків (фактор 1+ фактор 2 + фактор 3 = Δ ВРП)
		Фактор 1, млн. грн.	Фактор 2, млн. грн.	Фактор 3, млн. грн.	
АР Крим	13967,00	-25944,08	39678,06	233,02	13967,00
Вінницька	12602,00	-4465,92	16717,98	349,94	12602,00
Волинська	6193,00	-6545,68	12336,02	402,65	6193,00
Дніпропетровська	36769,00	-1464,45	39054,44	-820,99	36769,00
Донецька	35940,00	-75187,19	112141,55	-1014,36	35940,00
Житомирська	6933,00	-2331,32	9531,93	-267,61	6933,00
Закарпатська	6101,00	3041,20	2789,38	270,42	6101,00
Запорізька	11616,00	17652,92	-5840,24	-196,68	11616,00
Івано- Франківська	12750,00	10798,32	702,49	1249,20	12750,00
Київська	23978,00	-13179,34	37127,68	29,66	23978,00
Кіровоградська	9564,00	1396,48	8065,26	102,27	9564,00
Луганська	9567,00	-36595,09	46328,03	-165,95	9567,00
Львівська	21674,00	17017,89	4352,26	303,86	21674,00
Миколаївська	7975,00	4781,81	3291,79	-98,60	7975,00
Одеська	15882,00	3980,52	10869,82	1031,65	15882,00
Полтавська	14173,00	-8694,37	22626,95	240,41	14173,00
Рівненська	6122,00	-1257,35	6594,01	785,34	6122,00
Сумська	8432,00	3966,05	3768,78	697,17	8432,00
Тернопільська	5359,00	370,98	4645,75	342,27	5359,00
Харківська	20022,00	10061,64	9161,78	798,58	20022,00
Херсонська	5118,00	3181,53	2211,80	-275,33	5118,00
Хмельницька	8330,00	4094,50	4450,55	-215,06	8330,00
Черкаська	10733,00	6137,44	4706,36	-110,80	10733,00
Чернівецька	3865,00	738,78	2888,23	237,99	3865,00
Чернігівська	7229,00	-1324,47	8790,82	-237,35	7229,00
Київ	115913,00	55174,73	57153,48	3584,79	115913,00
Севастополь	3281,00	-928,59	4312,65	-103,06	3281,00
Підсуток	440088,00	-35523,05	468457,62	7153,43	440088,00
По системі регіонів	440088,00	-10361,62	443093,96	7355,66	440088,00

Визначено лише один регіон (Запорізька область), де сформувалися негативні тенденції динаміки інвестиційної активності. Це свідчить про збільшення ВРП під впливом позитивної динаміки обсягу інвестицій, що

припадає на одну зайняту особу в економіці регіону в цілому по Україні. Збільшення ВРП, що відбулося під впливом цього фактору, коливалася від 112141,55 млн. грн. в Донецькій області до 702,49 млн. грн. в Івано-Франківській.

Вплив динаміки фактору 3 – чисельності зайнятих в економіці регіонів на зміни ВРП в досліджуваному періоді був переважно негативним. Негативні тренди скорочення чисельності зайнятих економіці регіонів мали наслідком зменшення ВРП в регіонах від 98,60 млн. грн. в Миколаївській області до 1014,36 млн. грн. в Донецькій.

Висновки. Результати проведеного аналізу впливу динаміки факторів на зміни ВРП свідчать про наявність різноспрямованої дії реформ на процеси генерації позитивних зрушень в формуванні чинників зростання як факторів так і результуючого показника - ВРП регіонів країни. Крім того, виявлено ряд проблемних регіонів, де за більшістю проаналізованих факторів ідентифіковано негативний вплив на зміни ВРП по системі регіонів країни.

Така ситуація вимагає проведення економічних реформ, спрямованих на формування фінансової самодостатності для розвитку у всіх регіонах України. Особливої уваги потребують регіони, де визначено негативний вплив двох факторів на формування ВРП: Запорізька, Донецька, Дніпропетровська, Чернігівська області та ін.

Інструментарій регіонального саморозвитку на основі самодостатності має бути уніфікованим для всі регіонів, однак параметри цих інструментів залежатимуть від податкового, бюджетного, людського та ін. потенціалу регіонів. Основні напрями зміцнення фінансової самодостатності регіонів України лежать в площині реформування податково-бюджетних відносин між центром та регіонами, а саме: фінансова децентралізація, поступовий перехід на принципи фіскального федералізму, стимулювання активності органів місцевого самоврядування щодо розвитку фінансової самодостатності тощо.

Перспективи подальших розробок. Подальші дослідження в сфері планування та реалізації економічних реформ, спрямованих на формування фінансової самодостатності в регіонах країни, мають бути спрямовані на формування ефективного механізму обрання пріоритетних напрямів реформ в проблемних регіонах, де динаміка соціально-економічного розвитку негативно впливає на формування тенденцій економічного зростання країни в цілому.

Література

1. Бліщук К. М. Проблеми реалізації економічних реформ в Україні [Електронний ресурс] / К. М. Бліщук, Г. С. Третяк // Ефективність державного управління. - 2012. - Вип. 33. - С. 286-293.
2. Вахович І. М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізм реалізації: монографія / Ірина Михайлівна Вахович. – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 496 с.
3. Возняк Г. В. Переваги та ризики бюджетної децентралізації: теоретико-методологічні аспекти / Г. В. Возняк // Проблеми економіки. - № 2. – 2015. – С. 253-257.
4. Герасимова Р. Г. Сравнительный анализ экономического развития и рыночных реформ в странах с переходной экономикой в 1990-2009 годы / Р. Г. Герасимова. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 182 с.
5. Герасимчук З. В. Теоретичні та прикладні засади прогнозування стійкого розвитку регіону: Монографія / З. В. Герасимчук, І. С. Кондіус.– Луцьк: Надстир'я, 2010. – 412 с.
6. Громадська ініціатива «Реанімаційний пакет реформ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rpr.org.ua>
7. Гурнак О. В. Податкові реформи в контексті соціально-економічного розвитку / О. В. Гурнак // Бізнес Інформ. - 2012. - № 5. - С. 198-200.

8. Детерминированный факторный анализ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dist-cons.ru/modules/dupont/section2.html>
9. Золотарев А. Н. Интенсификация и повышение эффективности производства (на примере машиностроения) / А. Н. Золотарев, И. Н. Волик, В. И. Потрошков, Д. У. Бикулова, Г. В. Чернышев. - К.: "Наукова думка"б 1988. - 202 с.
10. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: «Фенікс», 2003. – 1008 с.
11. Колодій А. В. Економічний стан реформованих сільсько-господарських підприємств Львівської області та перспективи їх розвитку / А. В. Колодій, Г. В. Східницька // Сталий розвиток економіки. - 2013. - № 3. - С. 179-183.
12. Лазарчук М. О. Соціально-економічні реформи в Китаї: генезис та чинники / М. О. Лазарчук // Вісник Міжнародного слов'янського університету. Сер. : Економічні науки. - 2013. - Т. 16, № 1-2. - С. 117-124.
13. Петриненко О. А. Економічні реформи, реструктуризації, трансформації: інституціональна компліментарність / О. А. Петриненко // Агроінком. - 2013. - № 4-6. - С. 73-81.
14. Полтерович В. М. Элементы теории реформ / В. М. Полтерович. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. – 447 с.
15. Статистичний збірник «Регіони України 2014». Частина II / за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 408 с.
16. Стиглиц Дж. Куда ведут реформы? / Дж. Стиглиц // Вопросы экономики, №7. – 1999. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://do.gendocs.ru/docs/index-658.html>
17. Томарева-Патлахова В. В. Моделі регіонального розвитку в контексті економічних реформ / В. В. Томарева-Патлахова // Держава та регіони. Сер. : Економіка та підприємництво. - 2013. - № 1. - С. 76-80.

18. Уманець Т. В. Передумови формування механізму забезпечення економічної самодостатності регіону / Т. В. Уманець, Л. С. Шаталова // Бізнес Інформ. - № 2. – 2015. – С. 92-96.

19. Шевченко О. В. Фінансова самодостатність територій як пріоритет державної регіональної політики в Україні / О. В. Шевченко // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3 (8). – С. 149–156.